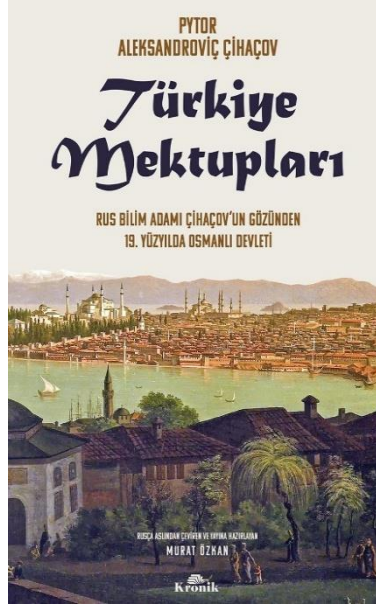

Türkiye Mektupları: Rus Bilim Adamı Çihaçov'un Gözünden 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti

Pyotr Aleksandroviç Çihaçov, Çev. Murat Özkan

İstanbul, Kronik Kitap, 2025, 128 sayfa, ISBN: 978-625-6228-79-5.

Yağız ÖZYILMAZ^{†††}

Eserin yazarı [Pyotr Aleksandroviç Çihaçov](#), 1808 yılında Gatçina'da doğmuş bilim adamı ve aydındır. 1928 yılında Dışişleri Bakanlığı Devlet Kolejinden (Gosudarstvennaya Kollegiya İnostrannih del) mezun olmuştur. Ardından Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesinde tercümanlık yapan Çihaçov, diplomatlık kariyerine 1830 yılında İstanbul Sefaretinde başlamıştır. Çihaçov atandığı bölgeleri gezmeyi de ihmal etmemiş, Anadolu'nun haricinde Mısır, Suriye ve Yunanistan gibi önemli bölgelere ziyarette bulunmuştur. Bu tutkusu dolayısıyla 1835 yılında diplomatik görevinden ayrılmış ve kendini bilimsel çalışmalarına adanmıştır. Münih, Berlin ve Paris'te alanlarının önde gelen jeoloji ve mineraloji profesörlerinden dersler alan Çihaçov, 1840 yılında ilk makalesini yayımlamıştır. 1842 yılında ise Rus çarının emriyle Altay bölgesine o zamana kadar eşi görülmemiş bir keşif gezisi yapmış, Doğu Altay'ın dağlık kesimlerine yapılan ilk kapsamlı çalışmayı oluşturmuştur. Bu gezisi sonrasında 2 yıl boyunca İstanbul'daki Rus Elçiliğinde ataşe olarak görev yapmış ve bu süre zarfında çok iyi Türkçe öğrenmiştir. 1847 yılından 1863 yılına değin İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Akdeniz kıyılarından Erzurum'a kadar olan geniş bir coğrafyaya geziler düzenlemiştir. 1890 yılında İtalya'da zatürreden hayatını kaybeden Çihaçov, coğrafya, jeoloji ve doğa tarihinin yanı sıra çeşitli diğer alanlarda da çalışmalara imza atmıştır.

^{††††} Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı, Samsun, yagizozyilmaz1@gmail.com

Türkiye Mektupları adlı eseri Türkçeye kazandıran Murat Özkan, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2009 yılında mezun olmuştur. 2012 yılında Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans, 2017 yılında ise Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında doktorasını tamamlamıştır. Ayrıca 2015-2016 yılları arasında Ural Federal Üniversitesinde misafir araştırmacı olarak 1 yıl görev yapmıştır. Halen Ordu Üniversitesi Tarih Bölümünde görev yapmakta olan Özkan, Türkistan hanlıkları, Rus askerî tarihi, Türkistan'ın sosyal yaşamı ve Rus seyyahların Türk coğrafyası hakkında yazdıkları gibi konular üzerinde çalışmaktadır. *İstanbul Seyahatnamesi: 19. Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı Topraklarına Yolculuk, Türkistan'ın Keşif Çağı: Rus Seyyah Burnaşev'in Gözünden Buhara, Türkistan'ın İşgal Çağı: Beyaz General Skobelev (1843–1882)* eserlerini vermiştir.

Türkiye Mektupları adlı eser, 10 Haziran-18 Ekim 1858 tarihleri arasında Çihaçov'un seyahatleri sırasında yazdığı 15 mektuptan oluşmaktadır. Mektupların ve seyahatin temel amacı, daha önceki eserlerde ele alınmamış bölgeleri incelemek ve bu bölgelere dair bir anlayış geliştirmektir. Eserdeki ilk 6 mektup, yazarın 20 Haziran-17 Ağustos tarihleri arasında Giresun, Gümüşhane, Erzurum ve Erzincan'da gerçekleştirdiği seyahatleri detaylıca anlatmaktadır. Diğer 9 mektup ise yazarın İstanbul'da yazdıklarını kapsamakta, Osmanlı'nın çeşitli devlet daireleri, mali durumu, vergi sistemi ve reformların ne kadar uygulanabildiği konularını içermektedir. Ayrıca, başlangıçta kitabı tanıtan giriş bölümü dışında, kitabın sonunda çevirmen tarafından yazılan kapsamlı bir "Mektupların Değerlendirilmesi" bölümü bulunmaktadır.

Kitapta, yazarın Anadolu'nun çeşitli kentlerini ve İstanbul'u gezerken edindiği bilgiler, yaptığı gözlemler, karşılaştığı ilginç olaylar ve Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabasının taşraya yansımaları hakkında görüşleri yer almaktadır. Çihaçov, bölgelerin ticari ve mali durumları, Baltalimanı Antlaşması'nın etkileri, bölgedeki halkın yaşam kalitesi, gayrimüslimlerin durumu gibi sosyoekonomik ve kültürel meseleler hakkında da görüşlerini belirtmektedir. Örneğin 8 Temmuz 1858'de Gümüşhane'de kaleme alınan 3. mektupta yazar, Süleyman adlı bir molla ile görüştüğünü, bu mollanın aslında Partheinos adında bir Rum papaz olduğunu söylediğini ve adı Fatma olarak bilinen kızı Sofya'nın bir Müslüman'la evlendirilmemesi için kendisinden yardım istediğini yazmıştır. Çihaçov, girişimleri sonucunda bu baba ve kızın, resmî olmayan, zımni bir rıza alarak, bölgeden ayrılmak üzere Avrupa buharlı gemilerine bindiğini anlatmaktadır. Çihaçov, mektuplarının geri kalanında da sürekli gayrimüslimlerin durumundan şikâyet etmektedir.

Mektupların başka bir özelliği, bölge isimlerinin Yunancadaki hâlleriyle kullanılmasıdır. İstanbul için *Konstantinopol*, Doğu Karadeniz Bölgesi için *Pontus*, Kuzey Anadolu Dağları için *Pariadres* adları kullanılmıştır. Yazarın bu konularda tarafsız olmaması, okuyucuyu yazarın objektifliğini sorgulamaya yöneltmektedir. Yine de kitabın çevirmeni, gerekli gördüğü yerlerde dipnot kullanarak Çihaçov'un bazı tartışmalı sözlerine açıklık getirmiştir.

Çihaçov, Anadolu’da yazdığı mektuplarda bölge halkının evlerinden ve bölgenin mimarisinden sık sık bahsetmektedir. Tirebolu ile Gümüşhane arasındaki yolculuğundan söz ederken, bölgedeki evlerle ilgili şunları söylemiştir:

“Köylerdeki barakaların çoğu insan meskeni olarak adlandırılmayı pek hak etmiyor. Birkaç tahta ile kaplanmış, aralarındaki boşluklar ocaktan çıkan dumanın dışarı çıkmasına izin vermeyecek kadar küçük ve yağmurun içeri girmesine yetecek kadar büyük taş yığınlarıdır. Alçak, dar ve karanlık konutlarda erkekler, kadınlar, çocuklar ve bu taşlı dağların besleyebildiği az sayıda evcil hayvan bir arada yaşar.”

Yazar, Erzurum’dan bahsettiği dördüncü mektubunda ise, Erzurum’un Türk şehrini temsil eden o zarif silüetten yoksun olduğunu anlatmış, evlerin daha önceki tanımındaki gibi kasvetli olduğunu söylemiştir. Ancak mektuplarda bu evlerin neden bu şekilde yapıldığına ve bölgenin coğrafi özelliklerinin bunu dikte edip etmediğine değinilmemektedir.

Hristiyan Rus olan Çihaçov, mektuplarında gayrimüslimlerin durumuna önemli bir yer ayırmıştır. Yazdığı 3. mektupta, Giresun’un köylerindeki halkın bir kısmının Müslümanlığı kabul etmiş görüldüğünü ancak gizliden gizliye Doğu Rum Kilisesi’nin ayinlerini devam ettirdiğini söylemektedir. Bu gizli Hristiyanların iki farklı isminin olduğundan; açıktayken Müslüman, gizliyken Hristiyan ismi kullandıklarından bahsetmektedir. Ortodoks mezhebine mensup olan Çihaçov ayrıca, Katolik olmayanlara Avrupa’da uygulanan *papalık despotizminden* de örnekler vermektedir. 4. mektubunu yazdığı Erzurum’da, Ermeni nüfusunun bu bölgede Ermenice konuştuğundan ancak Batı Anadolu’da Ermenicenin yerini Türkçenin aldığından bahsetmektedir.

Yazar, Anadolu’yu gezerken Kürt aşiretleriyle de iletişime geçmiş ve onlar hakkında intibalarını da kaleme almıştır. Erzincan’da yazılmış olan, kitabın beşinci ve altıncı mektuplarının büyük kısmında Kürtlerden bahsedilmektedir. Kürtleri *sefil barakalarda yaşayan savaşçı bir halk* olarak resmeden Çihaçov, Kürt aşiretlerinin birçoğunun Osmanlı’nın sadece sözde tebaası olduğunu anlatmaktadır. Bazı aşiretlerin vergi ödediğini ancak ödedikleri vergiden çok daha fazlasını bölgedeki köylerden topladığını, ayrıca aşiretlerin hiçbirinin Türk ordusuna asker vermediğini aktarmaktadır. Yazar, bölgede bir hayli popüler olan “Siyakmed ve Şemsi’nin Maceraları” adlı aşk hikâyesinin çevirisini de yapmaktadır. Kürtlerle Ermenilerin iyi geçindiğinden bahseden yazar, Osmanlı Devleti’nin çoğu yerinde kiliselerin çanlarının çalınmasına izin verilmemesine rağmen Muş şehrinin çevresindeki Ermeni manastırının çanının çalınabildiğinden ve bunun Kürtleri rahatsız etmediğinden söz etmektedir.

Mektuplarda ticaret, maden, sanayi gibi ekonomik faaliyetlere dair bilgiler de büyük yer tutmaktadır. Kitabın Erzurum’da yazılan dördüncü mektubunda, Erzurum’un Kafkaslarla ticaretinin önemsiz olduğu, şehrin ticaretteki rolünün transit geçiş güzergâhında olmasından ileri geldiği ifade edilmektedir. İpek, kıyafet, tütün, pamuk ipliği ve kuru meyve İran üzerinden, Erzurum’dan geçerek İstanbul’a giden mallar olup; İstanbul’dan Trabzon Limanı aracılığıyla İran’a giden mallar arasında ise şeker, çay, giyim, ilaç, cam ve Amerikan keteni gibi malzemeler bulunmaktadır. Yazar, bu ticaret sayesinde Osmanlı’nın İran’a

karşı ticaret fazlası vermekte olduğunu da belirtmektedir. Yazar ayrıca, Rusya'nın Poti Limanı ve Tiflis arasında bir demir yolu inşa ederek, bu ticaretin kendi üzerinden yapılmasını sağlamaya çalıştığını söylemekte, çevirmen Murat Özkan ise bir dipnotta, Rusya'nın bu amacında başarılı olduğuna dair bilgi vermektedir.

Yazar, İstanbul'da yazdığı mektuplarda, Baltalimanı Antlaşması'yla ithalata %5, ihracata ise %12 olarak uygulanan vergilerin ticareti felce uğrattığını belirtmektedir. Öşür vergisi toplanırken de hükûmetin vergiyi toplama imtiyazını açık arttırmaya çıkardığından ancak sözleşmeleri imzalamayı imtiyazın fiyatını yükseltmek için geciktirdiğini ve bu bekleme süresince Anadolu'daki tahılın bir kısmının rutubetten çoktan bozulduğunu bildirmektedir. Bürokrasinin verimsizliğinden de bahseden yazar, Osmanlı'nın sanayi konusunda geri kalmasını hükûmetin ihmalkârlığına ve yeterince teşvik verilmemesine bağlamaktadır.

İstanbul'da yazdığı mektuplarda sık sık Osmanlı ekonomisinin son yirmi yıldaki gerilemesinden bahseden yazar, 10 yıl içinde cari açığın 30 milyon franktan 70 milyon franga çıktığını, 20 yıl önce hiç borcu olmayan devletin artık 600 milyon frank borcunun olduğunu örnek vermektedir. Ayrıca devletin savurganlığının da bu vahim duruma sebep olduğunu iddia eden Çihaçov, sultanın özel olarak aldığı borçlardan, 1858 yılının nisan ayında sultanın iki kızının evlilik kutlamaları için Galata tüccarlarından alınan 10 milyon franklık krediden, Dolmabahçe Sarayı'nın 70 milyon franga inşa edilmesinden bahsetmektedir. Yazara bu konuda hak vermemek mümkün değildir, çünkü bakıldığında devlet gerçekten ekonomik darboğazda olmasına rağmen harcamalarda bir kısılmaya gidilmediği görülmektedir. Ayrıca yazar, üst düzey devlet görevlilerinin sayılarının da maaşlarının da Avrupa devletlerindeki kadar fazla olduğundan bahsetmekte, bunun devlet bütçesine yükünü gözler önüne sermektedir.

Kitaptaki onuncu mektubundan itibaren Tanzimat ve Islahat Fermanlarının kâğıt üzerinde getirdiği yeniliklerin taşrada somutlaşmamasından bahseden yazar, bu konularda da örnekler vermektedir. Ancak bu konuda verilen bilgilerin bazıları yanlışlıklar içermekte ve çevirmen Murat Özkan tarafından dipnotlarda düzeltilmektedir. Çihaçov'un ticaret mahkemelerinin üye seçme sistemini anlattığı kısımdaki eksiklikler bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Çihaçov yine Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin ödediği haraç vergisinin kaldırılmasını ve gayrimüslimlerin de artık askerlik görevini ifa edebileceklerini belirtmiş, bu görevi ifa etmek istemeyen gayrimüslimlerin ise *bedel-i askeriyye* ücretini ödeyerek askerlik yapmayabilecekleri durumunu gayrimüslimlerin bir mağduriyeti olarak resmetmeyi tercih etmiştir.

Kitabın son mektuplarında ise yazar, Osmanlı'daki azınlıkların durumundan dert yanmaya ve Osmanlı'yı sert bir şekilde eleştirmeye devam ederken Türkiye'yi çok sevdiğinden ve onsuz yapmayacağından, bazı modernleşme çabalarının “Doğu'nun karşı konulmaz çekiciliğini kaybettireceğinden” bahsetmiş ve yaşamakta olduğu karmaşık duyguları okuyucuya aktarmakta bir hayli başarılı olmuştur.

Sonuç olarak, Batı Avrupa’da akademik çalışmalar yürüten bir Rus aydının gözünden, kitapta yer alan mektuplar, Osmanlı Devleti’nin kültürel, mali ve siyasi durumuna ışık tutmaktadır. Hacmi görece küçük olan bu kitap, her sayfasında okuyucuya coğrafya, tarih, ekonomi, edebiyat ve sosyoloji gibi farklı alanlarda ilginç bilgiler vermektedir. Kitaptaki anekdotlar başka bir yerde bulunamayacağı ve zamanın ruhunu bireylerin hareketleriyle tanımladığı için oldukça değerlidir. ihaov bazen, oldukça oryantalist gözükse ve kendi kimliği, düşünceleriyle değerlendirmelerini objektiflikten uzaklaştırırsa dahi, dönemin Batılı aydınının Osmanlı hakkındaki düşünce dünyasını oldukça açık bir şekilde yansıtmaktadır. Doğu kökenli Batılı bir bilim adamının gl kaleminden çıkan mektuplar, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın ortasındaki yapısını gözler önüne sermektedir. Söz konusu eseri, 19. yüzyıl Anadolu’sunun sosyokültürel yapısı hakkında bilgi edinmek, Osmanlı Devleti’ni Batılı bir aydının gözünden görmek, Osmanlı’nın reform ve ıslahat çabalarının Anadolu’ya yansıması hakkında bilgi edinmek, yazarın edeb dilinden istifade ederek onunla birlikte Anadolu’yu ve İstanbul’u eleştirel bir gözle gezmek isteyenlerin faydalı bulacağı kanaatindeyim.